

UOT – 316.3

Səhrab Məhərrəmov
AMEA Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu, fə.ü.f.d.

İNTERNET VƏ SOSİOKÜLTÜR TRANSFORMASIYA

Məqalədə internetin sosiokültür fenomen olması, həmçinin İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının cəmiyyətə təsirinin xarakteri və dinamikası araşdırılır. Müasir sosiokültür proseslərinin təbiəti və xarakteri, informasiya cəmiyyətinin humanistləşməsinin mümkün yolları və istiqamətləri, bilik cəmiyyətinin strategiyasının, siyasətinin formalaşmasının və qurulmasının praktikası tədqiq edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir cəmiyyətdə İnternetin inkişafı ilə bağlı baş verən sosiokültür dəyişmələrin xarakteri ziddiyyətlidir. Burada humanitar inkişafın münasib imkanları ilə yanaşı, yeni texnologiyaların inkişafı ilə bağlı humanistsizləşmənin əvvəllər məlum olmayan riskləri mövcuddur. Mətdə internetin sosiokültür fenomen olması, həmçinin İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının cəmiyyətə təsirinin xarakteri və dinamikası araşdırılır.

Müasir sosiokültür proseslərinin təbiəti və xarakteri, informasiya cəmiyyətinin humanistləşməsinin mümkün yolları və istiqamətləri, bilik cəmiyyətinin strategiyasının, siyasətinin formalaşmasının və qurulmasının praktikası tədqiq edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir cəmiyyətdə İnternetin inkişafı ilə bağlı baş verən sosiokültür dəyişmələrin xarakteri ziddiyyətlidir. Burada humanitar inkişafın münasib imkanları ilə yanaşı, yeni texnologiyaların inkişafı ilə bağlı humanistsizləşmənin əvvəllər məlum olmayan riskləri mövcuddur. Mətdə internetin sosiokültür fenomen olması, həmçinin İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının cəmiyyətə təsirinin xarakteri və dinamikası araşdırılır.

Müasir sosiokültür proseslərinin təbiəti və xarakteri, informasiya cəmiyyətinin humanistləşməsinin mümkün yolları və istiqamətləri, bilik cəmiyyətinin strategiyasının, siyasətinin formalaşmasının və qurulmasının praktikası tədqiq edilir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir cəmiyyətdə İnternetin inkişafı ilə bağlı baş verən sosiokültür dəyişmələrin xarakteri ziddiyyətlidir. Burada humanitar inkişafın münasib imkanları ilə yanaşı, yeni texnologiyaların inkişafı ilə bağlı humanistsizləşmənin əvvəllər məlum olmayan riskləri mövcuddur.

Kompüter bizim həyatımıza təxminən yarım əsr bundan qabaq daxil olmuşdur və onun cəmiyyətə təsiri müxtəlif tədqiqatlarda dəfələrlə təhlil edilmişdir. Cəmiyyət qabaqcıl informasiya texnologiyalarının təsiri altında dəyişir və ilk növbədə bu dəyişmə gəncləri əhatə edir. Qeyd etməliyik ki, bu transformasiya asan baş vermir. Yeni nəsil zamanın əlaqələrini qırır və doğrudan doğruya, başqa cür düşündür [1, s.45].

Kompüter problemlərin həlli sahəsində, əvvəlcə rəqəmlərlə hesablamalarla bağlı sahələrdə kəskin irəliləyişlərə səbəb oldu. Kompüter hesablamaların sürəti, həcmi və s. haqda təsəvvürləri tam dəyişdi. İstifadənin yeni-yeni istiqamətləri yarandı: rəqəmsiz hesablama, qeyri-alqoritmik hesablama, süni intellektdən istifadə, informasiyanın təhlili. Elm və texnikanın informatika, informatika texnologiyası və s. kimi yeni sahələri meydana gəldi, informasiya texnologiyalarının əsas obyektı informasiya oldu. İnformasiya Texnologiyaları (İT) real zamanda informasiyaya daxil olmağı, onu saxlamağı və onu işlətməyi təmin etdi. Onlar sosial-iqtisadi hadisəyə çevrildilər. Bununla yanaşı, biz nəzərə almalıyıq ki, İnformasiya Texnologiyalarının üstünlüyü onlardan məsələlərin həlli zamanı instrument kimi istifadə oluna bilmələrindədir.

Təqdim edilən məqalədə internetin sosiokültür fenomen olması, həmçinin İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyalarının (İKT) cəmiyyətə təsirinin xarakteri və dinamikası araşdırılır.

Burada biz müasir sosiokültür proseslərinin təbiəti və xarakteri, informasiya cəmiyyətinin humanistləşməsinin mümkün yolları və istiqamətləri, bilik cəmiyyətinin strategiyasının, siyasətinin formalaşmasının və qurulmasının praktikasını araşdırmağa cəhd etmişik. Qeyd etmək lazımdır ki,

müasir cəmiyyətdə İnternetin inkişafı ilə bağlı baş verən sosiokültür dəyişilmələrin xarakteri ziddiyyətli. Burada humanitar inkişafın münasib imkanları ilə yanaşı, yeni texnologiyaların inkişafı ilə bağlı humanistsizlişmənin əvvəllər məlum olmayan riskləri mövcuddur.

Dediklərimizlə bağlı burada konkret olaraq aşağıdakı prinsipial müddəaları qeyd etmək olar:

İnternet dar funksional texnologiya deyil, özünün inkişaf xassəsi olan və sosiokültür effektlərin geniş spektrini yaradan qlobal sistemli fenomendir. Bir tərəfdən internetin yayılması və inkişafı ciddi sosiokültür dəyişilmələrə səbəb olur. Digər tərəfdən son onilliklərin ictimai inkişafının tendensiyalarının özü İnternetin və digər İKT həyat fəaliyyətinin bütün sahələrinə daxil olmasını həvəsləndirir, stimullaşdırır [2, s.122].

“İnformasiya cəmiyyəti”nin, “bilik cəmiyyəti”nin qurulmasının konsepsiyası və siyasətinin müzakirəsi ilə bağlı diskussiyalar belə bir anlayışı ehtiva etməlidir ki, İKT ayrılmaz olmasa da, hər halda konvergensiya edən, müasir texnoloji inkişafın müəyyənedici əhəmiyyət daşıyan və qlobal miqyasda sosiokültür proseslərə böyük təsir imkanı olan nano-bio-informasiya-koqnitiv texnologiyanın komponentlərindən biridir.

İnternet kültür medialaşmasının prosesini və formasını müəyyən edir. İnternet və yeni media qruplar və şəxslərarası kommunikasiyanın yeni kültür mahiyyətlərinin və qarşılıqlı üsullarının törətdiyi əsas məkan kimi çıxış edir. Konkret olaraq aşağıdakı sosiokültür effektləri göstərə bilərik:

İnternet yeni nəsillərin düşüncə tərzini və digər oriyentasiyalarını dəyişməklə onların sociallaşmasının baza mühitini yaradır. Nəticədə nəsillər arasında kültür qırılmaları güclənir. Kültür varisliyinin ənənəvi mexanizmləri pozulur. Yaşlı nəsil yeni texnologiyaların mənimsənilməsində geridə qaldıqları üçün qiymətli kültür təcrübəsi daşıyan statusunu itirir.

Yeni eskapizm fenomeni yaranır: real olmayanın problemlərin həllindən virtual məkana keçid baş verir. Loqosentrik, narrativ təfəkkürün (düşüncənin) üstünlüyü itirilir, aradan qalxır. O, daha az məntiqi bağlılıqla, tənqidililiklə və sistemliliklə xarakterizə olunan “klip” təfəkkürü ilə tamamlanır və bəzən isə əvəzlənir. İnternetin inkişafı milli kültürlərə və milli dillərə yönəlik qlobal proseslərin bir hissəsidir.

Müasir sosiokültür proseslərin, İnternetin və digər İKT təsiri altında aparılan tədqiqatlar fənlərarası və peşələrarası yanaşmanın tətbiqi əsasında qurulmuşdur. Cəmiyyətin həyatının bütün sahələrində baş verən dəyişilmələrə İnternetin təsiri olduqca böyükdür.

İnternetin və digər rəqəmsal texnologiyaların dövründə baş verən transformasiyaların dinamik və mürəkkəb xarakterinin öyrənilməsi və təhlili son onilliklərdə texnoloji inkişafın tənqidi qiymətləndirilməsi və bilik cəmiyyətinin davamlı inkişafında maksimum səmərəli istifadə edilməsi baxımından olduqca vacibdir.

Yeni texnologiyalar insanların informasiyadan istifadəsini genişləndirməklə birlikdə, onun üçün məhdudiyyətlər də yaradır. Rəqəmli kainatın daim genişlənməsində informasiya savadının əhəmiyyəti, konkret olaraq baza təhsili vərdisləri və rəqəmsal instrumentarilərdən istifadə qabiliyyəti getdikcə artacaq. Belə vərdislərin kifayət qədər inkişaf etmədiyi insanlar daha çox sahələrdə problemlərlə üzləşəcəklər. Şəbəkə kommersiyasının yeni modelləri informasiyadan uğurla istifadə və mübadilə edə bilən, ona girişi olan və ondan gəlir götürə bilən insanlara böyük kömək edəcək [3, s.254].

Elektron təhsil ənənəvi təhsilin əsaslarını dəyişdirir və dağıdır. Elektron təhsilin resurslarının qlobal sürətli inkişafı belə təhsilin imkanlarını genişləndirir, təhsili daha ucuz və asan edir. Təhsilin dəyəri bütün həyat boyu artacaq, onun qeyri-institusional və qeyri-formal modeli geniş yayılacaq [4, s.67].

Fərdi həyatın toxunulmazlığı və faktların qorunması barədə olan təsəvvürlərdə dəyişikliklər baş verəcək. Hökumətlərin və kompaniyaların arxivlərində saxlanılan məlumatların həcminin çoxalması mütəxəssislərin profiləşməsinin həyata keçirilməsinə səbəb olacaq, ötürülən informasiyaların monitorinqinin və seçilməsinin mürəkkəb metodikası bu mütəxəssislərin müşahidə edilməsini asanlaşdırır və ucuzlaşdırır. Gözləmək olardı ki, bu şəxsi həyatın toxunulmazlığına və onlayn dünyada etimada ciddi təsir edəcək.

Hiper bağlı cəmiyyətlər yeni səslərə və qruplara daha çox diqqət edəcək, onları dəstəkləyəcək və onlara daha çox səlahiyyətlər verəcək. Hiper əlaqəli cəmiyyətlər kollektiv fəaliyyət üçün yeni imkanlar açacaq. Bu isə daha çox insanın eşidilməsinə imkan verəcək və konkret bir məsələnin ənənəvi siyasi partiyaların hesabına inkişaf etməsinə kömək edəcək. Hökumət təşəbbüslərinin açılması və ictimai rəqəmlərə çıxışın çoxalması dövlət xidmətlərinin şəffaflığını artıracaq və bununla onların vətəndaşlara yönəlikliyinə səbəb olacaq [5, s.27].

Yeni texnologiyalar qlobal informasiya iqtisadiyyatını dəyişəcək. Hiper bağlı mobil qurğuların, avadanlıqlarda və infrastrukturda tərəcə, köçürmə şəbəkə sensorlarının, 3D-çapının və texnologiyalarının sürətli yayılması qlobal informasiya iqtisadiyyatını dəyişəcək. Bir çox sahələrdə mövcud olan biznes modellərdə innovasion qurğuların səbəb olduğu yaradıcı böhran baş verəcək, bu isə insanların istənilən yerdə və istənilən yaşda iqtisadi baxımdan fəal qalmalarına imkan verəcək.

Yuxarıda dediklərimiz bəzi müddəalardan çıxış edərək qlobal informasiya cəmiyyətinin formalaşmasının bəzi ciddi ziddiyyətli prosesləri və problemləri barədə düşüncələrimizi bildirək.

Həmişə məlumdur ki, hazırda biz prinsipcə yeni informasiya mühitində yaşayırıq. Əvvəllər publik açıq kontent məhdud sayda müəlliflərdən, nəşriyyatlardan, tele və radio kompaniyalardan ibarət idi. Bu gün isə kompüterə, İnternetə və digər qadjetə çıxışı olan hər bir insan bu işləri yerinə yetirə bilər.

Əvvəllər hər hansı bir çap mətninin surətinin sayı məhdud idi. Belə mətnlərin surətinin yayılması əsasən məhdud ərazidə, bir ölkənin və ya bir regionun, bir kultürün, bir dilin hüdudlarında yayılırdı. Bu gün informasiyanın yayılması qlobal miqyasdadır. Mətnin məqsədyönlü yayılması zamanı da bu iş məhdud idi. Əsasən aktual kontent yayılırdı. Mətn köhnəldikdə dövriyyədən çıxarıldı, hamı üçün əlçatan olmaqdan çıxır, ən böyük arxivlərdə və kitabxanalarda toplanırdı. Bu gün isə İnternetdə həm aktual, həm də köhnə informasiya hamı üçün və eyni vaxtda əlçatandır. Belə mətnləri fərqləndirmək heç də asan deyil və bunun üçün xüsusi vərdişlər tələb olunur [6].

Elektron informasiyanın yaradılan və dövr edən həcmi eksponensial şəkildə artır. 2012-ci ildə ancaq mətn informasiyası bəşəriyyətin bütün tarixi ərzində çap olunan kitablarda olan qədər idi. Həm də ümumi informasiya həcmində mətnlərin payı getdikcə azalır. Bu rəqəm 2013-cü ildə 0,1% təşkil edirdi. Yerdə qalanlar audivizual informasiyalar – filmlər, videokliplər, musiqi, təsvirlərdir. İnternetdə olan kontentlərin hansı dildə olduğundan bəhs etdikdə, elektron mühitdə olan bərabərsizlikdən danışmamaq mümkün deyil. Mütəxəssislər hesablayıb ki, dünya biliklərinin 95% bütün dillərin 3%-də təqdim olunur.

Kağız əsrində publik açıq olan mətnlər bir qayda olaraq savadlı, kompetent və öz məsuliyyətini başa düşən insanlar tərəfindən yaradılmışdı. İnformasiya publik məkanda yayılana qədər nəşriyyatlarda seçim süzgəcindən keçirdi. Bir qrup ixtisaslı insanlar tərəfindən yaradılan informasiya digər ixtisaslı insanlar – rəyçilər, redaktorlar, korrektorlar, yoxlayıcı büroları və nəhayət, senzura tərəfindən əvvəlcə qiymətləndirilir, sonra isə yoxlanılırdı. Qrafomanlar nəşriyyatlar tərəfindən kənarlaşdırılırdı. Kontent müəlliflərinin və yayıcılarının adları kifayət qədər tanınırdı.

Hazırda demək olar ki, bütün dünyada hər şəxsin özünü ifadə etmə hüququ tanınır. Nəticədə elektrik informasiya məkanında çox fəal şəkildə böyük həcmdə qrafomanlar, iş bacarmayanlar, savadsızlar, məsuliyyətsiz və pisiyyətli insanlar böyük həcmdə ictimai açıq kontent yaradır, sərbəst şəkildə yayır və hətta təlqin edirlər. Ona görə də İnternet təkcə səmərəli informasiya ilə deyil, həm də (daha çox) gərəksiz, mənasız, zərərli, yalan, dağıdıcı və sadəcə təhlükəli informasiya ilə doludur. Böyük həcmdə informasiya anonim şəkildə yaradılır və yayılır. İnformasiyanın yaradılması və həmçinin yayılması dövründə professional nəzarət kifayət qədər deyildir.

İndi hamı özünü ifadə etmə hüququndan danışır, özünü ifadə etikası isə çatışmır. Əvvəllər informasiya tapmaq çətin idisə, indi informasiyadan gizlənmək çətindir, bəzən isə informasiyanın təsirindən özünü qorumaq, təhlükəsizliyini təmin etmək müşkül məsələyə çevrilir. Biz hazırda həddən ziyadə çirklənmiş informasiya mühitində yaşayırıq və informasiya bizim iradəmizdən asılı olmayaraq bizə təsir edir. Əgər bizi əhatə edən ətraf fiziki mühitin çirklənməsi təhlükəsi kifayət qədər təb-

liş edilibsə və bütün dünya təhlükəsiz fiziki mühit sahəsinin qorunması uğrunda çalışırsa, informasiya mühitinin çirklənməsi təhlükəsi indi-indi dərk edilir, başa düşülür [6].

Söz azadlığını, öz mövqeyini ifadə etmə azadlığını məsuliyyətli kommunikasiya davranışı ilə, konkret insanın, cəmiyyətin, ölkənin informasiya təhlükəsizliyi ilə əlaqələndirmək hazırda olduqca aktualdır. Bu məsələ informasiya etikası sahəsinə aid olduğundan mühümlüyü və vacibliyi daim çoxalır. Bugünkü informasiya mühiti davranışda və danışığın məzmununda və dildə - istər yazılı, istər şifahi olsun, ideal və norma anlayışlarını aradan qaldırır.

Bir kulturdə yaşayan insanlar daima və getdikcə daha çox İnternetdə digər kultürün yaratdığı terminlər, mahiyyətlər, nümunələr, klişelər, stereotiplərlə rastlaşır. Bütün bunları çox vaxt tənqidi yanaşmadan və hətta fikirləşmədən qəbul edir. Bu zaman kultürün zənginləşməsi prosesi ilə yanaşı, həm də kultür ekspansiyası baş verir. Hər bir yad kultür mənimsəməsi digər sosiokultür mühitinə onun xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmadan köçürülməsi gözlənilməz, bəzən tam əks gözləntilərə səbəb olur. İnformasiya məkanının açıq olması bir çox ölkələrin özlərinin informasiya və kultür suverenliyinin itirilməsinə gətirib çıxarır.

İnformasiya etikası baxımından qlobal rəqəmsal mühitdə fərqli kultürlərin özlərini təcrid olunmaqdan qorumaqla və identikliyi itirməmək şərti ilə inkişaf etməsi, çiçəklənməsinin mümkünüyü mübahisə doğuran məsələlərdəndir [7, s.184].

Sosial şəbəkədə gənc və gənc olmayan insanlar çox tez-tez özlərinə tam yad olan insanlarla ünsiyyətə girərkən kütləvi şəkildə və könüllü olaraq öz xüsusiyyətlərindən imtina edirlər və heç də həmişə bu cür açıqlığın nəticələrini başa düşmürlər. Uşaqlar öz valideynləri barədə hər cür məlumatlarla paylaşır. Bütün bu informasiyalar harada isə saxlanır, toplanır, təhlil edilir və istifadə olunur. Müasir texnologiyalar bizim harada olduğumuzu, hərəkətimizi, ünsiyyət dairəmizi və məşğuliyyətimizi, vərdişlərimizi, maraqlarımızı, davranışımızın xüsusiyyətlərini müəyyən etməyə imkan verir. Videokameralar bizi özümüzün arzumuzdan və razılığımızdan asılı olmayaraq müşahidə obyektinə çevirir.

Kütləvi kommunikasiya vasitələri getdikcə daha çox kütləvi əyləncə və manipulyasiya vasitəsinə çevrilir. İnternetdə və qlobal KİV-də kütləvi şüurda böyük həcmdə manipulyasiyalar baş verir. İnformasiya trillion dəfə artmışdır. Belə hesab edilir ki, indi əsas informasiya mənbələri də çoxalmışdır. İnformasiya nə qədər çox olursa, o qədər müxtəlif çeşidli olur, daha çox piüralizm olur, bu isə demokratiya üçün yaxşıdır. Əslində isə yüzrlərlə çoxalan rəqəmsal televiziya kanalları informasiyanı – mətnləri və təsvirləri bütün əsas dünya mediasının sahibi olan iki onluq ailədən alırlar. Bunun nəticəsində də onlar KİV-in vasitəsi ilə bütün ölkələrdəki insanları eyni kontent ilə “yedizdirirlər”.

Belə olan vəziyyətdə insanın onu əhatə edən reallıqlar barədə həqiqi, dəqiq və tam informasiya almaq hüququnun necə təmin edilməsi ilə bağlı info-etik suallar ortaya çıxır. Bəzi siyasətçilərin və alimlərin də qeyd etdiyi kimi burada əsas problem insanın özünün hüquqlarının mahiyyətinin başa düşülməsindədir, onun hüquq və vəzifələrinin digərlərinə münasibətdə nisbəti müxtəlif kultürlərdə və cəmiyyətlərdə olduqca fərqli başa düşülür. Bu zaman bir neçə sual ortaya çıxır: İnternetdə bir fərdin özünü ifadə etmə azadlığı hüququ kollektiv və ya cəmiyyət tərəfindən məhdudlaşdırıla bilərmi? İnsanın, yoxsa cəmiyyətin hüququ üstündür? Bu suallara verilən cavablarda Qərb cəmiyyəti ilə Şərq cəmiyyəti arasında ziddiyyət meydana çıxır. Qərb cəmiyyəti hesab edir ki, insan hüququ hər şeydən üstündür. Şərq cəmiyyəti bununla razılaşmır. Həm də burada kiberməkan siyasi, inzibati və digər sərhədlərin üzərində qərarlaşır və başa düşülmür ki, hansı cəmiyyətin hüquqları insan hüququna təsir edir və ya etməlidir. Bununla bağlı özünüifadə azadlığına hər hansı məhdudiyyət qoyula bilərmi? Məsələn üçün İnternetdə senzura lazımdır? Qərb cəmiyyəti bu suala “yox”, Şərq cəmiyyəti isə “hə” cavabı verir [8].

Kompüter problemlərin həlli sahəsində, əvvəlcə rəqəmlərlə hesablamalarla bağlı sahələrdə kəskin irəliləyişlərə səbəb oldu. Kompüter hesablamaların sürəti, həcmi və s. haqda təsəvvürləri tam dəyişdi. İstifadənin yeni-yeni istiqamətləri yarandı: rəqəmsiz hesablama, qeyri-alqoritmik hesablama, süni intellektdən istifadə, informasiyanın təhlili. Elm və texnikanın informatika, informatika

texnologiyası və s. kimi yeni sahələri meydana gəldi, informasiya texnologiyalarının əsas obyektı informasiya oldu. İnformasiya Texnologiyaları (İT) real zamanda informasiyaya daxil olmağı, onu saxlamağı və onu işlətməyi təmin etdi. Onlar sosial-iqtisadi hadisəyə çevrildilər. Bununla yanaşı biz nəzərə almalıyıq ki, İnformasiya Texnologiyalarının üstünlüyü onlardan məsələlərin həlli zamanı instrument kimi istifadə oluna bilmələrindədir.

İnformasiya Texnologiyalarından istifadə etmək üçün müvafiq biliklərə sahib olmaq və xüsusi təhsil almaq vacibdir. Belə ki, İnformasiya Texnologiyaları araşdırmanın predmetinə və obyektinə çevrilir. İT indiyədək olan vasitələrin içərisində araşdırma üçün ən yaxşı instrumentdir. İT informasiya partlayışı ilə müşayiət olunur və biliklərin aktuallığını təmin edir [9].

İT istifadə üçün lazım olan, zəruri olan biliklər yeni təhsil növlərinin – kompüter, informasiya, media təhsilinin yaranmasına səbəb oldu. Belə yeni bilik əldə etmə formaları təhsilin hər bir səviyyəsində tədris proqramlarının bir hissəsidir.

İT real zaman rejimində harda olmağından asılı olmayaraq informasiyanı almaq, saxlamaq və araşdırmaq mümkündür. İT təhlükəsizliyi və informasiyanın konfidensiallığının əhəmiyyəti onların istifadəsinin vacibliyindən asılı olaraq artır. Araşdırılan informasiyanın konfidensiallığı çoxaldıqca onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin vacibliyi də çoxalır. Biz texnologiyadan və informasiyadan sui-istifadənin, icazəsiz girişlərin, informasiyanın açılmasının şahidiyik. Belə problemləri aradan qaldırmaq, onların həllinə nail olmaq günümüzün vacib məsələlərindəndir [6].

İnformasiya cəmiyyəti haqda çox sayda məqalələr yazılmasına rəğmən onun əksəriyyət tərəfindən qəbul edilən tərfi hələ yoxdur. Dəfələrlə qeyd edilmişdir ki, “informasiyadan kənar” cəmiyyətlər olmur, çünki cəmiyyətlərin hamısı kommunikasiyanı özündə ehtiva edir. Müasir cəmiyyətdən danışanda tədqiqatçıların fikirləri haçalanır. Bəziləri bu cəmiyyəti “elektron”, “rəqəmsal” və ya “informasiya-kommunikasiya” cəmiyyəti adlandırırlar. Bu zaman tam aydın olmur ki, burada söhbət bəzi ölkələrdə artıq qurulmuş cəmiyyətin real vəziyyətindən, yoxsa gələcəkdə olacaq cəmiyyətin obrazından gedir. Yu. Xabermas, E. Qiddens, Q. Şiller və digər filosoflar və alimlər informasiya cəmiyyəti nəzəriyyəsini tənqid edirlər. Britaniyalı sosioloq F. Uebster hesab edir ki, informasiya – texnologiyalar inqilabı cəmiyyətin informasiyalaşmasını sürətləndirdi, onu prinsipə dəyişmədi. F. Uebster yazır: “Mən sizin diqqətinizi kapitalizmin yeni əlamətlərinə cəlb etmək istəyirəm. Mənə elə gəlir ki, onun əsas prinsiplərinin əvvəlki kimi qaldığını, onların möhkəmləndiyini və daha geniş istifadə edildiyini qeyd etmək vacibdir. Bugünkü qlobal iqtisadiyyat əvvəllər mövcud olan metodların – bazar mexanizmləri, məhsulların və xidmətlərin ictimai strukturlarda deyil, özəllər vasitəsi ilə istehsalı, əsas hərəkətverici qüvvə kimi gəlirlərin əldə edilməsi, xidmətlərdə və malların istehsalında muzzdlu əməkdən istifadə edilməsi – istifadəsinin nəticəsidir. Qısaca desək, bizim bu gün düşar olduğumuz qlobal şəbəkə cəmiyyəti kapitalizm cəmiyyətinin yaxşı məlum olan prinsiplərinin daha tam həyata keçirilməsi, daha doğrusu transmutasiyasıdır” [8]. Bununla yanaşı 1980-ci illərin sonundan başlayaraq informasiya cəmiyyəti haqda fikirlər elmi mühitin hüdudlarından kənara çıxdı və tezliklə dünya siyasətinin mühüm amilinə çevrildi. Artıq bu gün dünyanın bütün ölkələri qlobal informasiya cəmiyyəti quruculuğunda iştirak edir. Rus tədqiqatçısı Yu.Yu. Çerni hesab edir ki, “informasiya cəmiyyəti” termini elmi xarakterdən çox ideloloji, hətta mif yaradıcı xarakter daşıyır. Yu.Yu. Çerniya görə bu termin texnoloji tərəqqi pilləkənində “industrial cəmiyyət” adlandırılan sosial qurum ilə gələcəkdə yaranacaq şərti olaraq “bilik cəmiyyəti” adlandırılan qurum arasında pillə rolunu oynayır. Tədqiqatçı güman edir ki, “bilik cəmiyyəti” özü gələcəkdə adı hələ məlum olmayan yeni mərhələ ilə əvəz olunacaq.

İnformasiya cəmiyyəti ilə bağlı bir çox hadisələrin və proseslərin mahiyyəti rus filosofu V.S. Stepinin təklif etdiyi sivilizasiya inkişafının iki tipi konsepsiyasında daha aydın olur. V.S. Stepin hesab edir ki, sivilizasiyaların bir çox çeşidliliyi içərisində prinsipə fərqli iki sivilizasiya inkişafı – ənənəvi və texnogen tipi fərqləndirilməlidir. Ənənəvi sivilizasiya üçün mövcud həyat fəaliyyətinin yenidən istehsalı xarakterikdir. Texnogen sivilizasiyalarda isə təkcə istehsal deyil, həm də sosial sahədə yeni texnologiyaların daim axtarışı və tətbiqi başlıca rol oynayır [9].

Texnogen sivilizasiya üçün insanın təbiəti dəyişdirən və onu özünə tabe edən varlıq olması haqda təsəvvürlər xarakterikdir. Bu zaman təbiət elmi idraka və texnoloji dəyişikliklərə qanunauyğun şəkildə məruz qalan obyektlərin sahəsi kimi başa düşülür. İnsan bilikləri sistemində dominant rolunu elmi rəsonallıq oynayır. Texnogen sivilizasiyada fərqli sosial birliklərə daxil ola bilən, digərləri ilə bərabər hüquqa malik azad fərd ideali prioritet hesab edilir. Kültürdə orijinal fəaliyyət nümunələri formalaşdırən innovasiyalar ali dəyər sayılır. Texnogen cəmiyyətlərdə hakimiyyət insanlar üzərində deyil, əsasən obyektlər üzərində hakimiyyət kimi nəzərdən keçirilir. Texnogen cəmiyyətlərin yaranması ənənəvi tip cəmiyyətlərə ciddi təsir edərək onları dəyişməyə məcbur etdi.

XX əsrin II yarısında postindustrial inkişaf fazasına qədəm qoyan texnogen sivilizasiya qloballaşma şüarı altında planetin fərqli ölkələrinə və regionlarına daxil olmanın yeni dövrünü başladı. Burada əsas ekspansiya İKT inkişafı ilə bağlı olan texnika – texnologiya ekspansiyasıdır. Bu ekspansiyanın mexanizmi iki fazadan ibarətdir: 1) texnogen sivilizasiyanın nüvəsini təşkil edən ölkələr arasındakı konkurent mübarizəsində texnoloji üstünlük qazanması; 2) Qazanılmış üstünlüyün qlobal səviyyədə beynəlxalq siyasi institutların köməyi ilə həyata keçirilməsi.

Burada İnternetin tarixinə qısa bir ekskurs yerinə düşər. ABŞ və AI ölkələrində milli və millətüstü informasiya infrastrukturalarının formalaşdırılmasına 1980-ci illərin sonu – 1990-cı illərin əvvəllərində başlanmışdı. Amerikada telekommunikasiya şəbəkəsinin inkişafında görkəmli rolu “internetin atası” sayılan A.Qor oynamışdır. 1991-ci ildə A. Qor elm və təhsildə Milli kompüter şəbəkəsi yaratmağı təklif etdi (National Research and Education Network – NREN). Məhz bu şəbəkə gələcək internetin karkası rolunu oynadı. A.Qorun təqdim etdiyi bill “Yüksək sürətli hesablamalar və kommunikasiyalar haqda qanuna” çevrildi. NREN şəbəkəsi ABS-ın super kompüter mərkəzlərini əlaqələndirdi və hesablama maşınlarının gücündən kiçik kollec və universitetlərin müəllimləri və tələbələri daxil bütün alimlərin istifadəsi üçün imkan yaratdı [3, s.164].

16-18 sentyabr 1992-ci ildə ABŞ-da Milli elm fondunun dəstəyi ilə NREN-lə bağlı işçi konfrans keçirildi. Konfrans iştirakçıları belə bir yekdil fikrə gəldilər ki, NREN milli informasiya infrastrukturalarının işləməsini asanlaşdıracaqdır. 1993-cü il fevralın 22-də prezidentin Vaşinqtonda olan icraçı bürosu U.Dj.Klinton və A.Qorun “Amerikanın iqtisadi inkişafının texnologiyası. Yaradılacaq yeni istiqamət” adlı Memorandumunu çap etdi. Memorandum Milli informasiya infrastrukturunu təşəbbüsünü ilk rəsmi elan edən sənəd oldu.

ABŞ-da başlanan bu işlər AI tərəfindən dəstək qazandı. 1993-cü ilin dekabr ayında AI Avropa birlikləri komissiyası tərəfindən “İnkişaf, konkurentlik qabiliyyəti və məşğulluq – XXI yüzilliyin çağırışı və yolları” adlı sənəd hazırlandı. Sənəddə deyilirdi ki, informasiya cəmiyyətləri hər bir avropalının həyat tərzini yaxşılaşdırmağa, stabil inkişafa, konkurentlik qabiliyyətinin artmasına, iş yerlərinin çoxalmasına imkan verən ciddi potensiala malikdir.

Sənədi müzakirə edib bəyənən və təsdiq edən AI bu sənədi informasiya cəmiyyəti barədə konkret tövsiyələrlə möhkəmləndirən geniş, hərtərəfli məruzə hazırlamaq barədə qərar qəbul etdi. 1994-cü il may ayının 26-da həmin ilin iyun ayının 24-25-də Korfu adasında keçiriləcək Avropa Şurasının sessiyasına hazırlıq gedişində “Avropa və global informasiya cəmiyyəti. Avropa Şurasına tövsiyələr” adlı Martin Bangemanın rəhbərliyi altında AI-nin bir qrup eksperti tərəfindən hazırlanmış sənəd dərc edildi. Mətn problemin hərtərəfli təhlilindən və AI-na tövsiyələrdən ibarət idi. Əsas siyasi kurs kimi telekommunikasiya təsərrüfatının səmərəliliyini və konkurentlik qabiliyyətini yüksəltmək məqsədi ilə onun liberallaşdırılması qəbul edildi.

1994-cü il iyul ayının 19-da M.Bangemanın rəhbərliyi altında ekspert qrupu tərəfindən informasiya cəmiyyəti quruculuğunda birləşmiş Avropa üçün “İnformasiya cəmiyyətinin Avropa yolu” adlı konkret fəaliyyət planı hazırlandı. Sonralar ABŞ-da və AI-da informasiya infrastrukturunun formalaşması davam etdirildi [10].

Qlobal informasiya infrastrukturunun yaradılması ilə bağlı ilk çağırışı 1994-cü ilin mart ayında ABŞ-ın vitse prezidenti A.Qor Buenos-Ayres şəhərində Elektrik rabitəçilərinin beynəlxalq ittifaqının konfransında etmişdi. İnformasiya cəmiyyətinin ümumdünya layihələrinin hazırlanması haqda məsələ 1994-cü il iyulun 9-da “Böyük yeddiliyin” İtaliyanın Neapol şəhərində keçirilən görüşündə

gündəliyə salınmışdı. Müzakirələrin nəticəsində “Böyük yeddiliyin” nazirlərinin xüsusi görüşünü keçirmək qərara alındı. Həmin görüş 1995-ci ilin fevral ayının 25-26-da Brüsseldə oldu. Görüşdə Fransanın, Almaniyanın, Böyük Britaniyanın, İtaliyanın, Yaponiyanın, ABŞ-ın və Kanadanın nümayəndələri ilə birlikdə informasiya və əyləncə texnologiyaları sahəsində dünya biznesinin liderləri, həmçinin görkəmli alimlər iştirak edirdi.

İnformasiya sahəsində global idarəetmənin vəzifələrinin həll edilməsinə 1990-cı ilin ortalarından başlayaraq biznes və ekspert cəmiyyətləri fəal şəkildə qoşuldular.

AI-nin təşəbbüsü ilə 1998-ci ildə İKT sahəsində ilk global interaktiv forum olan “İnformasiya cəmiyyətinin texnologiyaları” adlı beynəlxalq konqres təşkil edildi. ABŞ-ın Minneapolis şəhərində 1998-ci ildə Elektrik rabitəçilərinin beynəlxalq ittifaqının səlahiyyətli konfransında Tunis hökumətinin təşəbbüsü ilə BMT-yə informasiya cəmiyyətinin məsələlərinə həsr edilmiş Ümumdünya sammitinin keçirilməsi təkid edildi. İKT-nin idarə edilməsi ilə bağlı problemlərin sonrakı müzakirələri 2000-ci ildə Davos şəhərində keçirilən Ümumdünya iqtisadi forumunda keçirilmişdi [8].

İKT işçi qrupu 2001-ci ilin noyabr ayında BMT-nin təbəçiliyində yaradıldı. Elektrik rabitəçilərinin Şurası İnformasiya cəmiyyətinin məsələlərinə həsr edilmiş Ümumdünya sammiti keçirmək haqda qərar qəbul etdi. Sammitdə ən mübahisə doğuran məsələ İnternetin idarə edilməsi ilə bağlı oldu. İnternetin idarə edilməsi ilə bağlı bir neçə modelin müzakirəsi nəticəsində “tarixi səbəblərə görə” birtərəfli nəzarətin ABŞ hökuməti tərəfindən həyata keçirilməsi barədə qərar qəbul edildi.

Varlı və kasıb ölkələr arasındakı “rəqəm fərqi” azaltmaq üçün xüsusi fond yaradılması perspektivi fikir ayrılığına səbəb oldu. Bu fondun yaradılmasının təşəbbüscüləri inkişaf etməkdə olan ölkələr idi. Gərgin keçən müzakirələrdən sonra Rəqəm həmrəyliyi Fondunun yaradılması, onun maliyyələşdirilməsinin könüllü olması şərti ilə qəbul edildi.

YUNESKO-nun Ümumdünya sammitinə müraciətində olan tezislərdən birində deyilirdi ki, “texnoloji informasiyalar” ideyası ilə bağlı olan “informasiya cəmiyyəti” konsepsiyası insanın inkişafına yönəlik “bilik cəmiyyətinin” ancaq bazası rolunu oynayır. YUNESKO-nun Baş katibinin kommunikasiya və informasiya üzrə müavini Abdul Vahid Xan hesab edir ki, “bilik cəmiyyəti” anlayışı daha üstündür, çünki o, dəyişikliklərin sosial, kultur, iqtisadi, siyasi və iqtisadi-hüquqi aspektlərini, həmçinin inkişafı ilə bağlı daha plürealistdir, gələcəyə baxışı əhatə edir.

YUNESKO - nun mövqeyi beynəlxalq birlik tərəfindən bəyanıldı. Bu öz əksini 2003-cü ilin dekabr ayının 12-də qəbul edilən Cenevrə Bəyannaməsinin 67-ci bəndində tapdı: “Biz möhkəm əminik ki, hamımız bir yerdə nəhəng imkanlar dövrünə - informasiya cəmiyyəti və insan ünsiyyətinin sahələrinin genişləndiyi dövrə qədəm qoyuruq. Bu yeni yaranan cəmiyyətdə informasiyanı və biliyi yenidən istehsal etmək, mübadilə etmək, birlikdə istifadə etmək və dünyanın bütün şəbəkələrinə ötürmək mümkün olacaq. Əgər biz lazım olan hərəkətləri yerinə yetirsək, tezliklə bütün insanlar biliklərdən birgə istifadəyə nail olacaq, global həmrəyliyin bazasına və xalqların və ölkələrin arasında daha tam qarşılıqlı anlaşmaya əsaslanan yeni informasiya cəmiyyəti quracağıq. Biz inanırıq ki, bu işlər, həqiqətən, biliklərə əsaslanan cəmiyyətin sonrakı inkişafına yol açacaqdır” [11]. BMT Baş Assambleyası 2006-cı ilin mart ayının 27-də informasiya cəmiyyətinin məsələlərinə həsr edilmiş Beynəlxalq Sammitin nəticələrinə aid qərarı ilə may ayının 17-ni Ümumdünya informasiya gününü elan etdi.

Hazırda maşına yönəlik “informasiya cəmiyyətindən”, insanın hərtərəfli inkişafına yönəlik “bilik cəmiyyətinə” doğru olan hərəkət gələcəkdə informasiya proseslərinə humanitar xarakteri verməyə imkan yaradacaq. Bununla yanaşı qitənin bütün ölkələri və xalqlarının bilikdən birgə istifadəsi kimi cəlbədicə ideya global dəyişikliklərin əsas qayəsinin dəyərləri ilə - texnogen sivilizasiya ilə ziddiyyət təşkil edir. Onun kultur – genetik kodu daxili təkmilləşməyə deyil, dünyanın texnoloji vasitələrlə fəal dəyişdirilməsinə yönəlmişdir.

Rus tədqiqatçısı A.V.Sokolov hesab edir ki, hər iki tərəfin – humanitar və texnokratik – özünün “həqiqəti” və “yalanı” var. Ona görə də, informasiya cəmiyyəti global, postindustrial intellektə malik inkişaf etmiş, maşınla informasiya texnologiyalarının köməyi ilə dövlətin, sosial qrupun və fərdin maddi və mənəvi tələbatını ödəyən sosium barədə sosial mifdir. Həm də bu iş təkcə informa-

siya texnologiyaları ilə bitmir. Dünya öz miqyası ilə bütün ən cəsarətli arzu və gözləntiləri ötürüb keçəcək yeni texnoloji inqilab ərəfəsindədir. Artıq bu gün sadəcə əmək alətlərini və həyat tərzini yaxşılaşdırmayan, həm də atom və molekullardan bizim yaşadığımız mühiti “düzəldən” fəvqəl mühəndis – demiurq formalaşdırılır.

Tədqiqatçı M. Epşteyn həyəcanla yazır: “Övvəllər dəyişməz hesab edilən varlığın PRED-DANNIS sayılan hər şey indi əl ilə və fikirlə düzəldilən sayılır. Bəşəriyyət dünyanın yaranışının dərk edilməsinə yaxınlaşır və indi dünyanı aşağıdan yuxarıya, ansaq öz layihələrinə uyğun yenidən qurmağa başlayır. Ona görə varlığın faciəvi qovşağı dağılır və yeni mühəndislərin, genetiklərin, proqramçıların, elektronşiklərin əlində materiala çevrilirlər” [12].

Yeni texnoloji uklad hədudlarında nano-bio-informasiya-koqnitiv texnologiyaların konvergensiya aparıcı rol oynayacaq. Təxmin edilir ki, XXI əsrin ortalarında insanın təbiətinin, o cümlədən şüurun fəaliyyəti texnologiyasına sahib olmaq mümkün olacaq. Süni intellekt təbii intellektin səviyyəsinə çatacaq, bəzi sahələrdə isə ötürüb keçəcək. Maşın-insan hibridləri bioloji əsasda yaradılan kiborqlar və öz xarakteristikalarına görə kiborqlara yaxınlaşan insana bənzər robot-androidlər gətirdikcə daha çox yayılacaq.

“Konvergensiya edən texnologiyalar” termini 2002-ci ildə amerikalı nanotexnoloq M.Roko və sosioloq U.Beynbridj tərəfindən “İnsan təbiətini yaxşılaşdırmaq üçün konvergensiya edən texnologiyalar. Nanotexnologiya, biotexnologiya, informasiya texnologiyası və koqnitiv elm” adlı məruzələrində işlədilmişdir [9].

Qlobal informasiya cəmiyyətinin inkişaf perspektivləri haqda onu demək mümkündür ki, dünyanın ayrı-ayrı ölkələri və regionları səviyyəsində bütün Yer kürəsi miqyasında praktiki olaraq qeyri-məhdud kommunikasiya imkanları olan informasiya infrastrukturalarının formalaşmasının gətirdikcə sürətlənəcəyini gözləmək lazımdır. Ancaq bu infraqurşağa özü texnoloji inqilabın yeni etapının əsası, bazası rolunu oynayacaq. Hadisələrin inkişafından asılı olaraq “informasiya cəmiyyəti” konsepsiyası öz tarixi rolunu oynayıb qurtardıqdan sonra keçmişə çevriləcək və öz yerini nano-bio-informasiya-koqnitiv texnologiyalara əsaslanan “bilik cəmiyyəti” konsepsiyasına verəcək.

İnformasiyanın yayılması və ölçətan olması sabit iqtisadi, siyasi, kommunal və sosial inkişafın əsas amilləridir. İnformasiya siyasəti hər birimizə təsir edir, çünki informasiya olmadan biz nə fərd kimi, nə də cəmiyyət kimi mövcud ola bilmərik. İnformasiya cəmiyyəti qurulmasının məqsədi, beynəlxalq səviyyədə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından yaradıcı və səmərəli istifadə edilməklə konkurentlikdə üstünlük qazanmaqdır. Qloballaşma deyəndə müasir sosial həyatı xarakterizə edən, sürətlə inkişaf edən və daim sıxlaşan qarşılıqlı əlaqə və qarşılıqlı asılılıq şəbəkəsi başa düşülür. Kommunikasiyanın müasir metodları müxtəlif ölkələrə və kultürlərə bir-biriləri ilə tez və asan qarşılıqlı fəaliyyət göstərməyə imkan verir. “İnformasiya inqilabına” rəğmən bugünkü reallıq cəmiyyətin informasiya ilə zəngin və kasıb sahələri arasında fərqin artmasını göstərir.

Avropanın strateji məqsədi 2020-ci ilədək böhrandan çıxmaq üçün sürətli, sabit və hərtərəfli inkişafı təmin etməkdir. “Digital Agenda for Europe” (“Avropa üçün rəqəmsal gündəlik”) adlı sənəddə belə inkişafa mane olan səbəblər göstərilir: rəqəmsal vərdişlərin yoxluğu, şəbəkələrə olan aşağı etimad təhlükəsi, kiber cinayətkarlıq və sosial problemlərin həllində əldən verilmiş imkanlar.

Hazırda bəşəriyyət insanların həyatının keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq sahəsində və maddi nemətlər istehsalında İKT-dən çox asılıdır. Çox vacibdir ki, bizim bu texnologiyalardan asılılığımızın çoxalması tənqidi informasiya infrastrukturalarının (elektrik enerjisi, su təchizatı, nəqliyyat, təhlükəsizlik sistemi və s.) təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinin möhkəmləndirilməsi ilə, həmçinin vətəndaşların kiber cinayətlərdən müdafiəsi ilə bərabər getsin.

Bu gün qarşımızda duran yeni vəzifələrdən biri insan potensialının inkişafı üçün əsas olan iqtisadi biliklərin daimi və davamlı inkişafının təmin edilməsidir. Bu sahədəki konsepsiya inkişafın iki əsas komponentini özündə birləşdirir: informasiya cəmiyyətinin inkişafı və biliyin iqtisadiyyatının inkişafı.

İnformasiya siyasəti deyəndə, cəmiyyətin informasiyaya girişini nizamlayan qaydaların, qanunların və standartların toplusu başa düşülür. Milli informasiya siyasəti kultür, bilik və informasi-

ya müəssisələrinin əsas məsələsidir. Qeyd etmək vacibdir ki, biliyin iqtisadiyyatı əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə, konkurentlik qabiliyyətinin yüksəlməsinə və inkişafa, təhsilə, innovasiyalara və İKT-dən istifadə edilməsinə yeni yanaşmaların formalaşmasına, əməkdaşlığa, hər şeyi əhatə etməyə və hökumətlərin yeni rolunun formalaşmasına imkan yaradır.

Bəzi tədqiqatçılar biliyin iqtisadiyyatının əsasında inkişaf prosesinə kömək edən dörd prinsipin dayandığını bildirirlər:

- vətəndaşlara biliklərin əldə edilməsində, istifadəsində və mübadiləsində lazım olan hər şeylə təmin edən təhsil sistemi;

- elmi biliklərin və texnologiyaların kommersiya məqsədi ilə tətbiqində alimləri və biznesmenləri birləşdirən innovasiya sistemi;

- stabil makroekonomik şərait, konkurensiya, çevik əmək bazarı, adekvat sosial müdafiəni qarantıya edən iqtisadi və institusional baza;

- bütün insanlara ucuz və səmərəli rabitə və informasiya vasitələri verən informasiya cəmiyyəti infrastrukturunu.

Texnologiya yaxın 3-5 ildə inkişafa təsir edəcək xarici qüvvələr içərisində birinci yerdə durur. Bəzi rəhbərlər texnologiyaların dəyişilməsini ən vacib amil hesab edirlər. Hazırda siyasi və iqtisadi hakimiyyət fiziki dünyadan virtual dünyaya keçir. Ümumdünya İqtisadi Forumunun “Qlobal risklər 2012” adlı məruzəsində qeyd edilir ki, virtual aləmdə cinayətkarlıq, terrorizm və müharibə hələlik real aləmdə olan səviyyəyə çatmayıb, ancaq vəziyyətin dəyişməsi təhlükəsi mövcuddur, çünki hiper bağlanma (qoşulma) artıq reallıqdır. Müasir dünyada beş milyard mobil telefon İnternetə və buludvari (oblaçı) əlavələrə qoşulub, insanların gündəlik həyatı hiber təhlükələrə və rəqəmsal uğursuzluğa daha çox düşər olur. Biz, həqiqətən, qəbul etməliyik ki, mövcud qlobal təhlükələrin bir neçəsi indiki halda mövcud qlobal problemlərin nizamlanması üçün kifayət deyil [10].

Ümumi maraqları təqdim edən xidmətdən Avropada hakimiyyət orqanlarından və üzv dövlətlərdən gözlənilən keyfiyyət, innovasiya, şəffaflıq və girişin sadəliyi elektron ehtiyatlarına aludə olmanın əsasını təşkil edir. Kommersiya sektoru əsasən rəqəmsal texnologiya ilə bağlıdır. 2012-ci ilin məlumatına görə Avropada ev təsərrüfatlarının 30%-i hələ də İnternetə qoşulmayıb. Elektron biliklərin yeni iqtisadiyyatı strateji idarə etməyə prinsipə başqa instrumentasiya və yanaşma tələb edir. Ənənəvi yanaşmaların tam köhnəliyini demək doğru olmadığı kimi, elektron biliklərin iqtisadiyyatında müasir şəraitdə təşkilatı səmərəliliyi və mövcud olmanın stabil yüksəlməsini təmin etmək də kifayət deyil [12, s.165].

Yeni texnologiyalar şəbəkəsinin dünyaya vəd etdiyi üstünlüklərdən tam olaraq istifadə etməyimiz üçün informasiya sistemi etibarlı və təhlükəsiz işləməlidir. İnsanlar əmin olmalıdırlar ki, onların məlumatları öz ünvanına problemsiz çatacaq. Azad informasiya axınının təmin edilməsi məlumatların təhlükəsizliyi, konfidensiallığı və qarşılıqlı əlaqədə olan şəbəkələrin tamlığı qlobal iqtisadi çiçəklənmənin, universal hüququn təhlükəsizliyi və inkişafı üçün zəruri olan şərtlərdir. Müasir iqtisadiyyatın qurulması üçün belə vacib olan bu texnologiyaların insanların imkanlarını genişləndirməsi, cəmiyyəti zənginləşdirməsi, tədqiqatlara, işlərə və innovasiya fəaliyyətinə şərait yaratmasına davam etməsi üçün onların qarşılıqlı fəaliyyətə açıq olmaları onların sürətli inkişafını təmin edəcək.

Gələcəyin İnterneti onun dörd istiqamətdə işləməsinə zəruri edir: bilik və kontent İnterneti, insanların İnterneti, xidmət İnterneti və əşyaların İnterneti. Hamıya xidmət etməyi qarantıya etməyi təmin etmək üçün, tezliklə Bütün Avropanı əhatə edən şəbəkə qurmaq, yüksək sürətli qoşulmanı təmin edən geniş zolaqlı girişi inkişaf etdirmək, həmçinin rəqəmli dividəndin tezlik zolağından istifadə etmək vacibdir.

Rəqəmsal ekosistemlərin, təhsilin alətləri və onları idarəetmə inkişafına bizim yanaşmamız və təsəvvürlərimiz ictimai həyatın dəyişkən təbiətini və inteqrasiya səviyyəsini və yeni nəsilərin aludəçiliyini nəzərə almalıdır. “Şəbəkəyə qoşulmuş hər bir adama bura girişi olmayan iki nəfər düşür. Bu onilliyin sonunda Yer kürəsinin bütün əhalisi İnternetə qoşulmuş olacaq” – bu sözləri Google kampaniyasının direktorlar şurasının sədri Erik Şmidt demişdir. Bu sözlər 2013-cü il aprel 13-də şənbə günü Twitterdə yayıldı və 2020-ci ilə Yer kürəsi əhalisinin İnternetə qoşulmasının mümkün

lüyü haqda canlı diskussiyalara səbəb oldu. Bu sahədə Azərbaycanda olan vəziyyəti göstərmək üçün bəzi rəqəmlər misal göstərək. Azərbaycanda 2012-ci ildə 2011-ci il ilə müqayisədə hər 100 nəfərə düşən internet istifadəçisinin sayı 65%-dən 70%-ə yüksəlmişdir. 2012-ci ilin yekunlarına görə ölkədə olan bütün ev təsərrüfatları arasında kompüterli olanların sayı 47%, internetə çıxışı olanların sayı isə 64,4% olmuşdur. 2015-ci ildə olan rəsmi məlumata görə ölkədə internet istifadəçilərinin sayı 2 milyon nəfərdir. Qeyd etmək yerinə düşər ki, bizdə internet trafikinin 50-60% əyləncə saytlarının payına düşür.

Ancaq rəqəmsal kultürün yeni səviyyəsi “şəbəkə əhalisinin” mütləq çoxluğu ilə müəyyən edilmir. Bu həm də texnoloji inkişafın yaratdığı mobil cihazların qida mənbəyi, intellektual material, saxlanmanın daha mükəmməl cihazları, informasiyanın təhlili və ötürülməsi və yeni interfeysi, həmçinin skrininq texnologiyası ilə müəyyən edilmir.

Müəyyən mənada söhbət rəqəmsal kainatda kommunikasiya və kollektiv iş üçün universal şərait yaradan, effektiv fərdi şəbəkə quran və bununla da “sənaye interneti” adlanan şəbəkənin yaranmasına səbəb olan yeni kompleks dəyişmədən gedir. Bütün bu sikkələr hər şeyi əhatə edən İnternet paradiqmasında birləşir. Hər şeyi əhatə edən İnternet bizim üçün adi olan rəqəm dünyasının sıx çulğamış mənzərəsini tam dəyişir.

İnternet kontekstində “dağıdıcı” termini həm mənfi, həm də müsbət aspektdə işlədilir. Bizi əhatə edən informasiya məkanının inkişafı və İnternetin həyatımıza daha dərinə daxil olması hesabına həyatın özündə keyfiyyət dəyişikliyi baş verir.

İnternetin mənfi aspektlərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- hələlik heç kim tərəfindən nəzarət edilməyən müxtəlif kontent yerləşdirmək və istifadə etmək imkanı, bu isə informasiya xaosu yaradır.
- fərdi və ictimai şüur və davranışla manipulyasiya etməyin yeni imkanları yaranır.
- strateji xarakterli prioritetlərin taktikiyə dəyişməsi baş verir. Bu isə, elmdə, kultürdə, təhsildə uzunmüddətli projelərin maliyyələşməsinə nəzərə cərpacaq dərəcədə azaldır.

İnternetin müsbət aspektlərinə isə bunları aid edə bilərik:

- yeni kommunikasiya imkanları yaranır, məsələn əşyaların İnternetin köməyi ilə yaradılanlar;
- insanların ünsiyyətində zaman və məsafənin qısaldılması baş verir;
- yeni industriyanın yaranması və inkişafı, məsələn, üç ölçülü çap mümkün olur.

Dünyada İnternetə çıxışı olan qurğu və kompüterlərin sayı artıq yüz milyonlarla ölçülür. İndi sadəcə smartfon o adamlarda yoxdur ki, smartfon prinsipinə ona lazım deyil. 2015-ci ilin yanvar ayına olan rəsmi məlumata görə Azərbaycan əhalisinin 73%-i internet, 55%-i isə geniş zolaqlı xidmət istifadəçisidir. Hər iki göstərici üzrə Azərbaycan dünyanın orta göstəricisini iki dəfə qabaqlayır [12].

Ekspertlər hesab edirlər ki, 2015-ci ildə bütün dünyada İnternetdə ümumi trafik 1 zetta bayt (1 milyard tera bayt) həddini keçəcək.

İnternetin inkişafı informasiya mühitində dəyişilmənin sürətini daim artırır. Bu ona gətirib çıxarır ki, ətraf biznes mühitinin vəziyyətini az-çox uzun perspektivdə proqnozlaşdırmaq praktiki olaraq mümkün deyil. Ona görə də, bir çox təşkilatların rəhbərliyində prioritetlər strateji səviyyədən taktikiyə dəyişir.

Məhsul istehsalının yüksək mobil olması, qloballaşma və giperkonkurensiya, kompaniyaların nisbətən az xərclə daha çox məhsul istehsal etmək və xidmət göstərmək istəyi ona gətirib çıxardı ki, müasir informasiya texnologiyaları tək-tək insanların iştirakçı tələbinə daha dəqiq təsir etmək istiqamətində fəal inkişaf edir.

Ancaq İnternetin kommunikativ imkanları başqa məqsədlər üçün də istifadə edilə bilər. İnsan özünü nə qədər çox Qlobal şəbəkənin müxtəlif resurslarına cəlb edərsə, onun şüurunun və davranışının xarici manipulyasiyalarına müqaviməti o qədər aşağı olur. İnternet istifadəçilərinin böyük qrup-

larına dəyərlərə, kodlara, təqdim etmə və davranış modellərinə subyektə sərf edəcək şəkildə təsiri formalaşdırmaq məqsədi ilə edilən xarici təsirin həyata keçirilməsinin potensial təhlükəsi ciddi narahatlıq yaradır.

Eyni zamanda Internetin geniş tətbiq edilməsi ilə fərdiləşdirilmiş çoxkanallı kommunikasiya cəmiyyətə böyük xeyir verir. Məsələn, xəstə uşaqlara, kütləvi müalicə auditoriyasına yönəlmiş kultür müəssisələrinin və universitetlərin müxtəlif məqsədli inkişaf fondlarının kommunikasiya kompaniyalarını göstərmək olar. Aydın ki, Internetdən informasiya saxlanması və mübadilə edilməsi üçün istifadəni normallaşdırmaq üçün müasir axın rejimində daxil olan kontentləri təhlil edən redaktorlar və professional ekspertlər institutunu bərpa etmək yaxşı olardı.

İstər milli, istərsə də global səviyyədə idarəetmə metodlarının restrukturizasiyasında Internet geniş istifadə edilir. Ərəb ölkələrində avtokratik idarəçiliyə qarşı hərəkatların müdafiəsində, demokratik ölkələrdə rəsmi şəxslərin və siyasi strukturların toxunulmazlığına, həmçinin Internetin seçkilərin nəticələrinə güclü təsiri və siyasətə birbaşa təsirinə qarşı hərəkatların müdafiəsində onun rolu qəbul edilir, tanınır və geniş müzakirə edilir.

Fəaliyyətin müxtəlif sahələrində global şüurun formalaşmasında və global təşəbbüslərin yaranmasında Internet mühüm rol oynayır. Bu özünü vətəndaş cəmiyyətində global hərəkatların müdafiəsində, informasiya ötürülməsində sərhədlərin praktiki olaraq götürülməsində, bir çox sahələrdə vətəndaş cəmiyyəti üçün maraq doğuran və yerlərdə təşəbbüs üçün təcrübə və qabaqcıl iş metodlarının az xərclə və praktiki olaraq maneəsiz mübadiləsinin təmin edilməsində göstərir. Internetin idarəetmə metodlarına, vasitələrinə və mexanizmlərinə güclü təsir etməsi indi əksəriyyət tərəfindən qəbul edilir, inkar edilmir [12].

Internet informasiyaya (və kommunikasiya vasitələrinə) girişi genişləndirməklə, ani mobilizasiya üçün, kommentariya və rəy toplanması və siyasi mövqe bildirmək üçün imkan yaratmaqla “cəmi şüşədən buraxmışdır” və onun geri qaytarılması mümkün görünür. Internetdən istifadənin bütün bu formaları tək-tək insanların, qrup şəxslərin, tək-tək hallarda isə marginalların imkanlarının genişlənməsi metodlarıdır. Müasir cəmiyyətlərdə təsirin əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirilməsi və hətta hakimiyyətin gücləndirilməsi üçün Internetdən istifadə edilir.

Toplanan təcrübə, nəzəri axtarışlar və tədqiqatlar Internetin iqtisadi və sosial inkişafın potensialının dəyişməsində, demokratiyanın radikal dərinləşməsində və genişləndirilməsində və əhalinin ictimai proseslərin inkişafında indi oynadığı və gələcəkdə oynaya biləcəyi rolu göstərir.

Hazırda Internetlə təmin olunma prosesi ilə eyni vaxtda bundan az əhəmiyyətli olmayan inkişaf vasitəsi kimi, sənaye və istehsalat proseslərindən, kargüzarlıq və informasiyanın təhlilindən başlanmış, işgüzar əməliyyatların idarə edilməsi və sənədlərin qeydiyyatına qədər idarə etmənin müxtəlif formalarının hazırlanması və sistemləşdirilməsi kimi proseslər gedir.

Açar sözlər: kompüter, internet, sosiokultür transformasiya, informasiya cəmiyyəti.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Тарасов А.Н. Сущность концепта «социокультурная трансформация» // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: 2011, Вып. №7 (13).
2. Тарасов А.Н. Теоретико-методологические аспекты аналитики социокультурной трансформации // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: 2011, Вып. №7 (13)
3. Тарасов А.Н. Категориально-понятийный аппарат аналитики социокультурной трансформации // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Тамбов: 2012, Вып. №1 (15). Ч. I. с.189-191.

4. Тарасов А.Н. Теория деконструкции как философско-теоретическая основа эстетики пост-модернизма // *Философия и общество*. М.: 2009, №1 (53)
5. Тарасов А.Н. Синергетический подход к аналитике социокультурных трансформаций в континууме европейской культуры // *Фундаментальные исследования*. 2013, №6 (част 1)
6. Дрожжинов В., Широков Ф. От компьютерной революции к построению глобального информационного общества XXI века // *PC Week*. 1998, №168 (44). (электронный ресурс). Режим доступа: <http://www.pcweek.ru/themes/detail.php?ID=49267>.
7. Чернов А.А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы. М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и Ко», 2012
8. Громов Г. Дороги и перекрестки истории Интернета. Дорога первая. Из США в Европу (электронный ресурс). – Режим доступа: <http://www.netvally.com/library/hyperbook/road1.htm>.
9. National research and education network (электронный ресурс): http://en.wikipedia.org/wiki/National_Research_and_Education_Network.
10. Information super highway (электронный ресурс). Режим доступа: http://en.wikipedia.org/wiki/Information_Superhighway.
11. Clinton W.J., Gore A. Technology for Amerika's Economic Growth, a New Direction to Build Economic Strength. Executive Office of the President. – Washington, DS.1993. – (электронный ресурс). – Режим доступа: <http://ntl.bts.gov/lib/jpodocs/briefing/7423.pdt>.
12. Europe and the flobal information Society. Recommendations to the European Concil (электронный ресурс). – Режим доступа: <http://www.echolu/eudocs/en/banqemann.html>.

Зохраб Магеррамов

ИНТЕРНЕТ И СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ

Резюме

В статье анализируется природа и характер современных социокультурных процессов, возможные пути и направления гуманизации информационного общества, практика формирования и построения стратегии, политики общества знания. Следует отметить, что характер социокультурных изменений, происходящих в связи с развитием Интернета, противоречив. Наряду с соответствующими возможностями гуманитарного развития, здесь имеются ранее неизвестные риски гуманизации, связанные с развитием новых технологий.

Ключевые слова: компьютер, интернет, социокультурная трансформация, информационное общество

Sohrab Maharramov

INTERNET AND SOCIAL-CULTURAL TRANSFORMATION

Summary

The nature and character of the modern social-cultural processes, possible ways and directions of the humanization of information society, the practice of forming and building of strategy, politicians of knowledge society are analyzed in the article. It should be noted that the character of social-cultural changes taking place in the connection with the development of internet is contradictory. There are previously unknown risks of humanization related to the development of new technologies along with the respective capabilities of humanitarian development.

Keywords: computer, internet, social-cultural transformation, information society